
УДК:53:94 (575.2) (04)

КАДЫШЕВ С.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им. Ж.Баласагына

KADYSHEV S.

J. Balasagyn KNU

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ФИЗИКА ИЛИМИНЕ ЖАНА АНЫ ОКУТУУ
ЖААТЫНА КМПИ НИН БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНҮН КОШКОН
САЛЫМЫ ЖӨНҮНДӨ БАЯН**

**Очерк о вкладе выпускников КГПИ в области физики и ее
преподавания в Кыргызстане**

**Essay on the contribution of KSPI graduates later KSU in the field of
physics and its teaching in Kyrgyzstan**

***Аннотация.** Макалада Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун, кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин бүтүрүүчүлөрүнүн республикада физика илиминин жана физикага окутуунун өнүгүп, өсүшүнө кошкон салымдары жөнүндө маалымат келтирилген.*

***Аннотация.** В статье представлена информация о вкладе выпускников Кыргызского государственного педагогического института, а позже Кыргызского государственного университета в развитие и рост физической науки и преподавания физики в стране.*

***Abstract.** The article provides information about the contribution of graduates of the Kyrgyz Pedagogical Institute, later the Kyrgyz State University, to the development and growth of physics and teaching physics in the country.*

***Урунттуу сөздөр:** институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; физика илими; физиканы окутуу; кристаллдык физика; плазма физикасы; радиофизика.*

***Ключевые слова:** институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; физическая наука; обучение физике; кристаллофизика; физика плазмы; радиофизика.*

***Keywords:** institute; university; faculty; department; professor; associate professor; physical science; teaching physics; crystal physics; plasma physics; radio physics.*

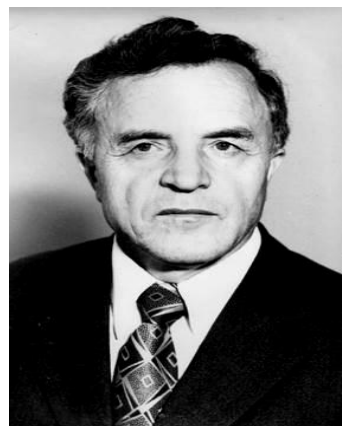
2022-жылы 90 жылдык маарекеси белгиленип жаткан Ж Баласагынатындагы Кыргыз улуттук университетинде (КУУ) эмгектенип, физика жана электроника факультетинин студенттерине электрониканын заманбап технологияларын окутууда татыктуу маалымат бериш үчүн көпчүлүк учурда ошол багытта аткарылып жаткан илимий иштердин заманбап жыйынтыктарын талкууга коюп, басып чыгарылган илимий журналдардагы (www.ioffe.ru, www.ufn.ru) макалаларды пайдаланууга туура келет. Ошондой даярдануунун күндөрүнүн биринде “Успехи физических наук” журналынан авторлордун алфавиттик тизмесин карап отуруп, “Двойные отражения рентгеновских лучей в кристаллах” (УФН, т. 94,1964, с.411-450) макаласына туш келип, кызыгуу менен окуп чыгууга туура келди. Актуалдуу темадагы рентгендик структуралык изилдөөлөрдүн ошол убакытка чейинки тарыхында аткарылган иштерге талдоо берилген, көлөмдүү макала Кыргыз ССРнын Илимдер Академиясынын (ИА) корреспондент-мүчөсү, профессор Юрий Степанович Терминасов жана анын окуучусу, Леонид Васильевич Тузов экөөнүн калемдеринен жаралгандыгы, өткөнгө көз чаптырып, ошол учурда Кыргыз мамлекеттик университетинде (КМУ), ага чейин Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунда (КМПИ) эмгектенген физик окумуштуулардын илимий, окутуучулук мурастарын улантып, республикада физика илиминин жана физиканы окутуунун жогорку деңгээлде өнүгүүсүнө салым кошуп, канчалаган илимий ачылыштарды жаратып, мектеп окуучулары жана жогорку окуу жайлардын студенттериүчүн окуу китептерин жазып, чыгарган инсандардын эмгектерин эскерип, ушул макаланы жазууга шыктандырды.

Кыргызстанда физика илимин жана физиканы окутуунун ыкмаларын өркүндөтүп, өнүктүрүүдө “Металлдардын физикасы” илимий мектебин түзгөн, профессор Ю.С.Терминасов, “Теориялык физика” илимий мектебин түзгөн, профессор Ф.И.Франкль, “Атомдук спектроскопия” багытындагы илимий мектептин пайдубалын түптөгөн, профессор Л.А. Спекторов тарбиялаган окуучуларынын республиканын жогорку окуу жайларында жаштарды физикага окутууда, илим изилдөө жаатына тартууда өздөрүнүн билимин, иш билгилик, жана

уюштуруучулук талантын аябастан кызмат өтөшүп, алгылыктуу ийгиликтерди жаратышкан [1].

“Металлдардын физикасы” илимий мектептин ишин улантып кеткен окумуштуулардын бири, КМПИнин 1948-жылдагы бүтүрүүчүсү, физика-математика илимдеринин доктору,

профессор Л.В. Тузов (1925–2018). Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу (КМПИнин 1-курсун аяктаганда аскерге чакырылып, 1-Белорус фронтунун бронетанкалык күчтөрүнүн катарында согушкан, аскердик “Кызыл Жылдыз” орденинин кавалери). КМУнун аспирантурасын бүтүргөн. Жалпы физика кафедрасынын ага окутуучусу, доценти, башчысы болуп иштеген. Катуу заттар физикасы кафедрасынын башчысы (1967 – 1996-жылдары.), КМУнун окуу иштери (1954 – 1962-

Л. В. Тузов

жылдары), илимий иштери (1980 – 1986-жылдары) боюнча проректору, 1997-жылдан 2017-жылга чейин Ж.Баласагын атындагы КУУга караштуу “Фундаменталдык илимдер институтунун” директору (ошол эле учурда жалпы физика кафедрасынын профессору) кызматтарын аркалаган. “Данакер”, “Элдердин достугу”, “Эмгек Кызыл Туу”, “Ардак Белгиси” ордендери менен сыйланган. СССРдин Эл агартуусунун отличниги жана Кыргыз ССРнын Эл агартуусунун ардактуу кызматкери. Металлдардын физикасы, металлдардын жана эритмелердин пластикалык теориясынын физикалык негиздери тармагындагы адис. Эмгектери кристалл физикасы жана металл физикасы тармагында чоң теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон рентген нурларынын кичинекей бурчтарда чачыроо ыкмасын изилдөөлөрдө колдонууга жана өркүндөтүүгө арналган. 150дөн ашык илимий эмгектери, анын ичинде 2 окуу-методикалык куралы жарык көргөн. 1967 – 1996-жылдары катуу заттар физикасы кафедрасын жетектеген мезгилде 11 кандидаттык диссертация коргологон.

Профессор Ю.С.Терминасовдун таланттуу окуучуларынын бириболуу менен, Кыргызстанда “Кристаллография” багытында изилдөөлөрдүн илимий мектебин ачкан окумуштуу Аскарбек Алыбакович Алыбаков (1933–1993). КМУнун 1953-жылдагы бүтүрүүчүсү. Физика-математика илимдеринин доктору (1985), профессор (1986). Кыргыз ССР ИАнын мүчө-корреспонденти (1989-ж.). КМУнун аспирантурасын 1953–1956-жылдары бүтүргөн. 1957-жылдан Кыргыз ССР ИАнын физика-математика институтунун (кийин физика институту) кенже, улук илимий кызматкер, 1963-жылдын декабрынан 1993-жылга чейин кристаллдар физикасы лабораториясынын башчысы болуп эмгектенген. Кыргыз Республикасынын (КРнын) илимине эмгек сиңирген ишмер (1993). КРнын илим жана техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (2000-ж., көзү өткөндөн кийин). Кандидаттык диссертациясын жактагандан кийин илимий иштери кристаллдык физика тармагында изилдөөлөргө багытталып, талап коюлган касиеттерге ээ болгон материалдарды алууга багытталган илимий иштер башталып, кеңири өнүккөн. Анын жетекчилиги астында оптикалык спектроскопия, люминесценция, ЭПР- спектроскопия ж.б. заманбап изилдөө ыкмаларын колдонуунун негизинде эритмелерден кристаллдарды өстүрүү, өсүү процесстерин тездетүү жана үлгүлөрдү легирлөө деңгээлин жогорулатуу, дислокация тыгыздыгы аз кристаллдарды алууга мүмкүндүк берүүчү ыкмалар иштелип чыккан. Иондук кристаллдарда радиациялык борборлордун пайда болушунун жана бузулушунун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана бул процесстерге кошулмалардын таасири изилденип, натыйжада 30га жакын жаңы аралашма-радиациялык борборлор ачылып жана изилденип, алардын табияты жана локалдык симметриясы аныкталган. 200дөн ашык илимий эмгектер жарык көргөн, анын ичинде 20 автордук күбөлүк КМШ өлкөлөрүндө гана эмес, чет өлкөлөрдө да кеңири белгилүү болуп, аларга шилтемелер келтирилген [2]. Ал жетектеген лабораторияда алынган маалыматтар «Наука» басмасынын “Акустикалык кристаллдар” маалымат

А. А. Алыбаков

китебине киргизилген (Москва, 1982). Анын жетекчилиги астында 19 кандидаттык диссертация коргологон. Азыркы учурда “Кристаллография” багытында изилдөөлөр өзү ачкан лабораторияда ийгиликтүү улантылууда.

КМУнун эксперименталдык физика кафедрасында атомдук спектроскопия адистиги боюнча билим алып, Москва мамлекеттик университетинин аспирантурасында илимий иштерин аткарып (1956 – 1959-жылдары), кандидаттык диссертациясын жактагандан кийин (жетекчиси, профессор Я.Д.Райхбаум) Кыргыз жергесинде атомдук спектроскопия жана плазма физикасы багытында илимий мектептин кеңири өнүгүүсүнө жол ачып, өмүрүн Республиканын академиялык

илиминин өркүндөөсүнө арнаган окумуштуу, физика-математика илимдеринин доктору, профессор, Жаныбек Жээнбаевич Жээнбаев (1931–2007) [1,3]. КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1956-жылы аяктаган. КРнын Улуттук илимдер академиясынын (УИАнын) академиги (1989), Россия Федерациясынын Педагогикалык жана коомдук илимдер академиясынын анык мүчөсү. Кыргыз ССР ИАнын физика-математика

Ж. Ж. Жеенбаев

институтунун кенже илимий кызматкери, топтун жетекчиси, лабораториянын башчысы, директордун орун басары (1960 – 1984-жылдары), Физика институтунун директору (кийин КРнын УИА), КРнын УИАнын вице-президенти. (1984 – 1997-жылдары), КРнын УИАнын президенти (1997 – 2007-жылдары) кызматтарын аркалаган. КРнын Физика коомунун Төрагасы (1990 – 2007-жылдары). КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери (1991). КРнын илим жана техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (1992). III даражадагы “Манас” орденинин кавалери.

Төмөнкү температурадагы плазма физикасы жана атомдук спектроскопия тармагындагы көрүнүктүү окумуштуу катары белгилүү болгон инсан. Ал окуучулары менен бир каналдуу, эки жана үч агымдуу плазма генераторлорунун принципалдуу жаңы конструкцияларын иштеп чыгышып, алар мурда белгилүү болгондордон үзгүлтүксүз иштөө жана колдонуу мөөнөтүнүн узактыгы, жогорку туруктуулугу жана

эффективдүүлүгү менен айырмаланып, СССРде, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн көптөгөн окумуштууларына кеңири белгилүү болгон. Анын илимий жетекчилиги астында электрдугалык плазманын электрдик, динамикалык, радиациялык жана жылуулук процесстеринин жетишээрлик толук сүрөттөлүшүн алууга мүмкүндүк берүүчү диагностикалык каражаттардын жана методдордун комплекси; эки нурлуу плазматрон менен температураны ченөө үчүн интерферометриялык ыкма, плазмадагы бөлүкчөлөрдүн локалдык ылдамданышын ченөө ыкмасы иштелип чыккан.

Жаныбек Жеенбаевичтин калеминен 300дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 9 монография жана 40ка жакын автордук күбөлүк жана ойлоп табуулар жарык көрүп, жетекчилиги астында 2 докторлук жана 18 кандидаттык диссертациялар корголгон. Ачып кеткен мектебинин илимий иштери КР УИАнын Ж.Ж. Жеенбаев атындагы физика институтунда ийгиликтүү улантылууда.

Феликс Исидорович Франкльдан татыктуу билим алып, илим изилдөө жаатында көзгө көрүнөөрлүк ийгиликтерге жетишип, көптөгөн окумуштуу жаштарды тарбиялап, илимге жол ачкан илимпоз, физика-

математика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССР ИАнын мүчө-корреспонденти Ильяс Бийбосунович Бийбосун (1932–2008). КМУнун Физика факультетинин физика бөлүмүн 1956-жылы аяктайып, институтунун аспирантурасында 1956 – 1959-жылдары билим алган. КМУнун Физика кафедрасында окутуучу, улук окутуучу (1959 – 1963-жылдары), Кыргыз ССР ИАнын физика-математика институтунун илимий кызматкери (1961–

1963-жылдары), Абба агымынын динамикасы лабораториясынын башчысы (1963 – 1975-жылдары), Автоматика институтунун үзүлгүсүз механика лабораториясынын башчысы (1975 – 1994-жылдары). Кыргыз ССР ИАнын Тоо тектердин физикасы жана механикасы институтунун гидроаэродинамика лабораториясынын башчысы (1994–2008-жылдары) кызматтарын аркалаган. КРнын илимине эмгек сиңирген ишмер (1993).

Негизги эмгектери атмосфера физикасынын, газ динамикасынын, бир тектүү эмес чөйрөлөрдүн механикасынын, дисперстик жана газ- суюктук системаларынын актуалдуу маселелерине арналган. Анын жетекчилиги астында газ жана аэродинамиканын татаал проблемаларын чечүүнүн бир катар жаңы аналитикалык жана сандык-аналитикалык ыкмалары иштелип чыгып, алар авиация, космонавтика, атмосферадагы жана жасалма соплодогу реалдуу жана идеалдуу процесстер менен байланышкан. Ильяс Бийбосуновичтин калеминен 200дөн ашык илимий эмгек, анын ичинде 5 монография жарык көрүп, жетекчилиги астында 5 докторлук жана 21 кандидаттык диссертация корголгон.

КМУдагы теориялык физика багытында алган билимин плазма физикасын теориялык изилдөө жаатына санариптик технологияларды пайдаланууну киргизип, плазма процесстерин окуп үйрөнүүдө сандык моделдештирүү жана эсептөө экспериментин колдонууга негизделген илимий мектебин ачкан кыргыздын таланттуу окумуштуусу, физика- математика илимдеринин доктору, профессор

Аманбек Жайнакович Жайнаков (1941–2022) [1,4].

КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1963-жылы бүтүргөн. Эл аралык маалыматташтыруу академиясынын академиги (1996), КРнын УИАнын академиги (2000), Ж.Баласагын атындагы КУУнун ардактуу профессору (2011). КРнын Физика коомунун Төрагасы (2007–2022- жылдары). 1966–1969-жылдары КМУнун теориялык физика кафедрасынын аспирантурасын бүтүргөн. Ошол эле кафедрада

А. Ж. Жайнаков

окутуучу (1963–1966-жылдары), улук окутуучу, доцент, физика факультетинин деканынын окуу иштери боюнча орун басары (1969–1974-жылдары), кафедранын башчысы (1974 – 1976-жылдары) болуп эмгектенген. 1976 – 2002-жылдары КРнын билим берүү, илим жана маданият министрлигинин информатика жана маалыматтык технологиялар институтунун директору, КРнын билим берүү академиясынын президенти (2002 – 2003-жылдары), КРнын УИАнын вице-президенти, Физика-техникалык, математикалык, тоо-кен жана

геология илимдери бөлүмүнүн бюросунун Төрагасы (2003 – 2008- жылдары). 2008-жылдын март айынан баштап КРнын УИАнын Президиумунун кеңешчиси, Физика институтунун лаборатория башчысы, Искак Раззаков атындагы Кыргыз иаилекеттик техникалык университетинин, кийин У.Асаналиев атындагы Кыргыз мамлекеттик геология, тоо-кен жана жаратылыш ресурстарын иштетүү университетинин маалыматтык технологиялар жана математикалык моделдөө кафедрасынын башчысы кызматтарын аркалап келген. Жогорку температурадагы жылуулук жана масса алмашуу процесстеринин теориясы боюнча адис. Анын жетекчилиги астында биринчи болуп плазматрон киришинин аймагындагы өздүк магнит талаасын эсепке алуу менен электр жаасынын сандык эсеби жүргүзүлгөн; эки өлчөмдүү математикалык модели иштелип чыгып, электр жаасы аркылуу тороиддик куюндардын, катоддук жана аноддук плазма агымдарынын пайда болушубиринчи жолу ачылган. Изилдөөлөрдүн натыйжалары математикалык моделдештирүүнүн жана эсептөө экспериментинин негизинде төмөнкү температурадагы плазманы теориялык изилдөөнүн жаңы перспективдүү илимий багытын баштоого мүмкүндүк берген.

Илимдин калыптанышына жана өнүгүүсүнө, илимий кадрларды тарбиялоого кошкон зор салымы үчүн КРнын илим жана техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1992), КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери (2000) наамдары ыйгарылып, III даражадагы “Манас” ордени менен сыйланган (2006). Кембридж биографиялык борбору (Улуу Британия) тарабынан чыгарылган «XX кылымдын көрүнүктүү инсандары» Эл аралык биографиялык маалымдамасына киргизилген.

КРнын Президентинин 2011-жылдын 19-августундагы Жарлыгы менен Жайнаков А.Ж. ”Кыргыз Республикасынын Эл мугалими” ардактуу наамына татыктуу болгон. Анын калеминен 300дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 9 монография жана 15тен ашык окуу китептери жана окуу куралдары жарык көрүп, жетекчилиги астында 5 докторлук жана 15 кандидаттык диссертация корголгон.

Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан радиоуктуруу жана телекөрсөтүү жаатында чоң көйгөйлөр жаралып, аларды чечүүдө Кыргыз ССР ИАнын “Тоолуу шарттарда радиотолкундардын таралышы” лабораториясынын жамааты аткарган мамлекеттик масштабдагы мааниге ээ болгон иштерди белгилеп кетүү зарыл. Илимий лабораторияны ачуунун демилгечиси болуп, өмүрүнүн көп убактысын анын иштерин жетектөөгө арнаган окумуштуу, физика-математика илимдеринин кандидаты, улук илимий кызматкер Мукай Турусбекович

Турусбеков (1920–1979). КМПИнин физика-математика факультетинин физика бөлүмүнүн 1941-жылдагы бүтүрүүчүсү [5]. 1941-жылдын 07-июлунан Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу, лейтенант. Түштүк-Батыш фронтунун радиолокациялык түзүмдөрүнүн курамында 47-өзгөчө байланыш ротасынын командиринин орун басары, 1945–1946-жылдары истребителдик авиациянын кенже

М.Т. Турусбеков

авиациялык адистеринин окуу жайынын радар бөлүмүнүн башчысы (Львов шаары) кызматтарын өтөгөн. СССР ИАнын Физика институтунун аспирантурасында (1951–1954-жылдары) окуп, илимий иштерин аткарган. 1954-жылы кыргыздын жаш окумуштууларынын арасында биринчи болуп профессор С.Е.Хайкиндин жетекчилиги астында “Радиофизика” адистиги боюнча физика-математика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуучун диссертациясын коргогон. Диссертациянын оппоненттери дүйнөгө белгилүү окумуштуулар, болочок академиктер: В.Л.Гинзбург, И.Шкловский жана В.С.Троицкий болушкан. 1946 – 1951-жылдары КМПИнин физика кафедрасында, СССР ИАнын Кыргыз филиалынын Электр энергетика институтунун лабораториясында илимий кызматкер, бөлүм башчы (1954 – 1956-жылдары.), ошол эле институттун физика-математика бөлүмүнүн улук илимий кызматкери (1956 – 1960-жылдары), илимий иштер боюнча директордун орун басары (1960 – 1962-жылдары) жана Кыргыз ССР ИАнын физика-математика жана механика институтунун бөлүм башчысы, директору (1962 – 1966-жылдары) кызматтарын аркалаган. 1960-жылы ачылган Кыргыз ССР ИАнын

“Тоолуу шарттарда радиотолкундардын таралышы” илимий лабораториясынын иштерин 1977-жылга чейин жетектеп келген. Мукан Турусбековичтин жетекчилиги астында республикабыздагы пассивдүү телевизиондук ретрансляторлордун трассалары: “Восточная – с. Туура-Суу” (1970), “Оргочор – Жыргалаң” (1974), “Кербен – п.г.т. Таш-Көмүр” (1975), “Кочкор – с. Сары-Булак” (1976) ишке киргизилген. Анын калеминен 20дан ашык илимий эмгек, анын ичинде эки монография жарык көрүп, жетекчилиги астында үч кандидаттык диссертация корголгон.

Мукан Турусбековичтин ден соолугуна байланыштуу анын баштаган илимий изилдөө багытын улантып, лабораториянын иштерин жетектөө 1977-жылы окуучу-шакирти Токтосун Орозобакович

Орозобаковго (1937–2014) тапшырылган. Техника илимдеринин доктору, профессор, мүчө-корреспонденти. 1958-жылы Пржевальск мамлекеттик институтун аяктагандан кийин Ысык-Көл райондук мектебинде физика-математика мугалими болуп эмгектенген. Кыргыз ССР ИАнын физика институтуна жумушка которулган. Илимий кызматкер болуп иштеп, өмүрүн тоолуу аймаларында

Т.О. Орозобакович электрмагниттик толкундардын таралышын эксперименталдык жана теориялык жактан изилдөөгө ан Мукан Турусбековичтин жетекчилигинде 1967-жылы илимий изилдөөлөрүнүн жыйынтыгы боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон.

Устатынын ишин улантып, илимий изилдөөлөрү республикада кенен тилкелүү байланыштын бирдиктүү автоматташтырылган системасын түзүү багытында практикалык маанилүү жана кечиктирилгис проблемаларды чечүүгө, анын ичинде бийик тоолуу райондордо телекөрсөтүү жана коп каналдуу телефон байланыштарын уюштурууга багытталган. Анын жетекчилиги менен жаңы перспективдүү багыттын – тоо кыркалары менен жабылган райондордо да, ачык трассаларда да радиорелейлик байланыш линияларынын кабыл алгычтарында

электромагниттик сигналдарды күчөтүү үчүн пассивдүү релейлик приборлорду иштеп чыгуунун жана түзүүнүн илимий негиздери түзүлгөн. Тоолуу шарттарда ультра кыска радиотолкундардын дифракциялык таралышынын өзгөчөлүктөрүн масштабдуу эксперименталдык изилдөөлөр, теориялык талдоолор жана илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларын жалпылоо жүргүзүлүп, теле-радио байланышты уюштуруу үчүн тоонун боорлорунан чачыраган электромагниттик толкундарды пайдалануу боюнча практикалык сунуштар берилген.

Т.О.Орозобаковдун калеминен 5 монография жана 130дан ашык илимий эмгектер ата мекендик жана чет элдик басылмаларда жарык көрүп, 5 ойлоп табууларга автордук күбөлүк алган. Анын жетекчилиги астында төрт кандидаттык жана эки докторлук диссертация коргогон жана ойлоп табуулары боюнча даярдалган телевизиондук пассивдүү ретранслятор КРында телекөрсөтүү үчүн 30дан ашык радиорелейлик багыттарда ишке киргизилип, Бишкек – Орбита, Чолпон-Ата – Оргочор, Восточная – Кочкор, Таш-Көмүр – Караван каттамдарына зоналдык антенналар орнотулган.

Республикада радио- жана телебайланыш тармагында илимдин өнүгүшүнө, илимий кадрларды тарбиялоого кошкон зор салымы үчүн Т.О.Орозобаков “КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери” СССРдин илим жана техника жаатында Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1984-ж.), КРнын илим жана техника жаатындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (2004-ж.) наамдарына татыктуу болуп, КРнын Ардак грамотасы жана “Даңк” медалы менен сыйланган.

Республиканын башталгыч, орто жана жогорку кесиптик окуу жайлары үчүн физик мугалимдерди багыттуу даярдоо максатында Кыргыз ССРнин билим берүү министирлигинин 1979-жылдагы №101/2 приказынын негизинде уюштурулган “Физиканы окутуунун методикасы” кафедрасынын ачылышына демилгечи болуп, анын окуу, окуу-усулдук, илим жана тарбия иштерин жетектөө (1979–1993-жылдар) жаатында КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүнүн 1954- жылдагы бүтүрүүчүсү, педагогика илимдеринин кандидаты, профессор Маамет Койчуманович Койчуманов (1933–2016) өзүнүн уюштуруучулук жана иш билгилик талантын ачык-айкын көргөзө алган. Университетти

аяктагандан кийин бөлүштүрүү комиссиясынын чечиминин негизинде 1954–1958-жылдары Жалал-Абад шаарындагы жана Базар-Коргон районундагы орто мектептердин 8-10-класстарынын физика-математика мугалими, 1959–1967-жылдары Ош мамлекеттик педагогикалык

институтунун физика-математика факультетинин физика кафедрасынын окутуучусу, ага окутуучусу, ал эми физика факультетинин деканы кызматтарын аркалаган. 1967-жылдан Ош политехникалык институтунун Ош шаарындагы жалпы орто мектептин ага окутуучусу жана деканы болуп эмгектенген. МУнун физика факультетине которулган. Кандидаттык диссертациясын физиканы

М.К. Усунун теориясы жана методикасы багытындагы илимдерден (жетекчиси Челябинск мамлекеттик педагогикалык институтун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын башчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.В.Усова), бул илимий багытта изилдөөлөргө жаштарды тартып, илимий мектептин пайдубалын түзгөн. Анын жетекчилиги астында эки кандидаттык диссертация жакталып, калеминен 140 илимий-методикалык эмгектер, анын ичинде мектеп окуучулары жана жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн 5 окуу китеби жана 16 методикалык көрсөтмөлөр жарык көргөн.

Жаштарга татыктуу таалим-тарбия, билим берүүдөгү көп жылдык үзүрлүү эмгеги жогору бааланып, Кыргыз ССРнин Жогорку Советинин Президиумунун грамотасы (1983), КРнын билим берүүсүнүн эмгек сиңирген кызматкери (1999) наамы ыйгарылган.

1994-жылдан баштап кафедранын билим берүү, окуу-усулдук, илим изилдөө жана тарбия иштерин КРнын УИАнын мүчө- корреспонденти (2022-жылдан ардактуу академиги), педагогика илимдеринин доктору, профессор Эсенбек Мамбетакунович Мамбетакунов (1945) жетектейт. КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1965-жылы аяктаган. Эл аралык билим берүүнү гуманизациялоо академиясынын анык мүчөсү (Германия, 1995), Россия Федерациясынын Педагогикалык жана коомдук илимдер академиясынын анык мүчөсү (Москва, 1998), КРнын УИАнын корреспондент-мүчөсү (2000). Кыргыз ССР Билим берүү министрлигинин педагогика илим изилдөө институтунун аспирантурасын бүтүргөн (1973 – 1976). Ат-

Башы районундагы Ат-Башы орто мектебинде физика мугалими (1965 – 1971), Фрунзе политехникалык техникумунда окутуучу (1971 – 1973), Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун улук илимий кызматкери, секторунун жетекчиси (1976 – 1982), КМУнун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын доценти (1982 – 1992), Кыргыз билим берүү институтунун илимий иштер боюнча директорунун орун басары (1992 – 1997) кызматтарын аркалаган.

Челябинск мамлекеттик педагогикалык институтунун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын башчысы, Россия билим берүү академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.В.Усованын жетекчилигинде 1978-жылы кандидаттык, 1992-жылы докторлук диссертацияларын жактаган.

Жалпы педагогика, физиканы окутуунун теориясы жана методикасы тармагындагы белгилүү адис. Табият таануу илимдерин окутуунун психодидактикасы боюнча өзүнүн илимий мектебин түзгөн, көрүнүктүү окумуштуу-педагог. Эсенбек Мамбетакунович кафедраны жетектеген мезгилден бери физиканы окутуунун теориясы жана методикасы тармагында алгылыктуу эмгектер аткарылып, илимий иштердин жыйынтыктары Кыргызстанда эле белгилүү болбостон, Орто

Азия жана Казахстан республикаларынын илимий коомчулугунун кызыгуусуна жана талкуусуна ээ болуп, кеңири колдонуу табууда. Анын калеминен 600дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 7 монография [6], 15 окуу китеби жана 40тан ашык окуу-методикалык колдонмолор жарык көргөн. Илимий кадрларды тарбиялоого көп күч, кубатын жана убактысын бөлүп, жетекчилиги астында 10 докторлук жана 26 кандидаттык диссертация корголгон. 1993-жылдан ушул убакка чейин педагогика боюнча диссертациялык кеңештин төрагасы, КРнын улуттук аттестациялык комиссиясынын эксперттик кеңешинин төрагасы болуп эмгектенүүдө.

Республиканын мектептери үчүн физика, табият таануу, астрономия боюнча предметтик стандарттар, окуу программалар, табият таануу (5-кл.), физика (7-8-9-кл.) окуу китептери Э.Мамбетакуновдун жетекчилиги жана түздөн-түз катышуусу менен иштелип чыккан. Республиканын физика мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу курстарын 1980-жылдан бери үзгүлтүксүз уюштуруп келет.

Эсенбек Мамбетакуновичтин илим изилдөө жана билим берүү тармагында көп жылдык үзүрлүү эмгеги татыктуу баалана элек. Болгону, КУУнун Жусуп Баласагын атындагы сыйлыгынын лауреаты (1999), КРнын илим жана техника жаатында мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (2004) наамдарына татыктуу болуп, КРнын “Ардак грамотасы” (2008) менен сыйланган.

Сөзүмдүн аягында, “Жогоруда сөз болгон окумуштуу-педагог инсандардын эмгегинин үзүрү, олуттуу илимий натыйжалары муундан муунга өтүп, өз алдынча жашай берет. Жакшынын баары элдин эсинде сакталат!” – деп, өзүмчө жыйынтык чыгармакмын.

Адабияттардын тизмеси:

1. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин физика жана электроника факультети (тарыхый-библиографиялык жыйнак, түзүүчү – доцент С.Кадышев), Бишкек: “Турар” басмасы, 2014. – 264 б.
2. A.Alybakov et.al. Manifestation of a Dynamical Jahn-Teller Effects in the Excitation Spectra of NaF:Pb Single Crystals. *Physic status solidi (b)*. 1991. v.167, №1

3. Ученый. Организатор науки. Личность. Бишкек: изд. КРСУ, 2013. 1572 с.
-
4. Академик Жайнаков Аманбек. Библиография, составитель – Р.У. Исаева, Бишкек: изд. “Аязбеков Алмазбек”, 2021. – 124 с.
5. Тузов Л.В. Воспоминания ветерана о первой радиофизике Кыргызстана и его эпохе. Научный журнал «Физика», №2, 2010, с. 201-208.
6. Мамбетакунов Э. Теория и практика обучения физике. – Бишкек, изд- во МОК, 2004. – 499 с.